

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Юридичний факультет
Кафедра міжнародного права та міграційної політики

Міждисциплінарна курсова робота
на тему:
«Віденська система міжнародних відносин: особливості створення та загальна характеристика»

Студентки 3 курсу групи МП-31
Галузь знань 29 Міжнародні відносини
Спеціальність 293 Міжнародне право
Василевської А.

Керівник _____

(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Члени комісії:

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ОКРЕМІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ВІДЕНСЬКОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У СВІТЛІ ІСТОРІЇ ТА ДОКТРИНИ	5
1.1.Передумови проведення Віденського конгресу.....	5
1.2.Особливості проведення Віденського конгресу.....	7
РОЗДІЛ 2. ВІДЕНСЬКА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ	12
2.1.Загальні принципи Віденської системи.....	12
2.2.Регулювання територіальних питань.....	14
2.3.Регулювання дипломатичних і економічних питань.....	17
РОЗДІЛ 3. ВІДНОСИНИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН У ПЕРІОД ВІДЕНСЬКОЇ СИСТЕМИ	21
3.1.«Європейський концерт».....	21
3.2.Четвертий конгрес Священного союзу.....	23
3.3.Східна криза 30-50-х рр. у Віденській системі.....	26
ВИСНОВКИ	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	32

ВСТУП

Актуальність дослідження. Інтерес до Віденської системи міжнародного правопорядку не слабшає і нині. Історичні підсумки та значення Віденського конгресу продовжують залишатися предметом прискіпливого дослідження науковців. Історичний період першої половини XIX століття характеризується глобальними змінами розвитку європейських країн і світу. У цю епоху був проведений Віденський міжнародний конгрес, коли були закладені норми міжнародного права з питань врегулювання територіальних проблем, дипломатичних відносин, які чинні і нині. Проведення більш детальних досліджень у цих питаннях принесе користь для сучасного і майбутнього розвитку світу. Адже це дасть змогу проаналізувати наслідки певних рішень і допущені помилки у минулому, щоб у майбутньому не повторювати їх.

У сучасному суспільстві і досі продовжуються дискусії щодо того, чи дозволила Віденська система надовго зберегти мир у Європі та чи може вона бути зразком для домовленостей, які забезпечать стабільність у світі в XXI столітті. Сучасна система міжнародних відносин перебуває в процесі формування і світові необхідно створити такий світовий порядок, в основі якого лежатимуть баланс інтересів і сил, спільні цінності, та прагнення держав колективними зусиллями забезпечити мир і запобігти військовим конфліктам.

Наукова розробка дослідження: важливу роль у дослідженні проблематики відіграли роботи вітчизняних і зарубіжних вчених (В.Г. Ціватий, Н-Т.Ю. Антошина, Н.О. Дерунець, І.Д. Дудко, І.А. Хижняк, В.О. Осташова, Є.А., А. Дебідур, М.- П. Рей, Р. Джервіс)

Об'єктом дослідження є розгляд міжнародних відносин у першій половині XIX століття у розвитку європейських держав.

Предметом дослідження є Віденська система міжнародних відносин 1814-1815 років.

Метою наукового дослідження є висвітлення особливостей становлення, надання характеристики і визначення впливу Віденської системи міжнародного правопорядку на тогочасні та сучасні європейські держави.

Відповідно до мети дослідження, поставлено наступні **завдання**:

1. Розкрити історичний аспект проведення Віденського конгресу.
2. Описати особливості функціонування Віденського конгресу, визначити його учасників та головні цілі.
3. Проаналізувати загальні принципи, встановлені Віденською системою.
4. Розглянути рішення Віденського конгресу, що стосувалися врегулювання територіальних питань .
5. Дослідити рішення щодо дипломатичних і економічних проблем.
6. Визначити сутність «Європейського концерту».
7. Провести аналіз основних рішень четвертого конгресу Священного союзу.
8. Висвітлити процес та наслідки східної кризи 30-50-х років XIX століття.

Відповідно до поставленої мети та завдань була обрана **методологічна основа дослідження**. Був застосований метод індукції, наприклад, при розгляді процесу становлення Віденської системи. Історико- теоретичний аналіз був використаний у з'ясуванні сутності «Європейського концерту». Історико- генетичний метод дозволив простежити процес зародження, розвитку, розквіту і занепаду Віденської системи. В методологічну основу ліг також принцип історизму, який дозволив вивчити політику Віденської системи міжнародних відносин в нерозривному зв'язку з іншими фактами і явищами, в конкретно-історичних умовах, що визначають особливості її розвитку.

Структура курсової роботи: робота складається з вступу , 3-х розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 33 сторінки друкованого тексту, включаючи списки використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ОКРЕМІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ВІДЕНСЬКОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У СВІТЛІ ІСТОРІЇ ТА ДОКТРИНИ

1.1. Передумови проведення Віденського конгресу

Міжнародне становище у Європі на зламі XVIII – XIX століть можна назвати дуже неспокійним і складним. Адже це був період революцій, територіальних, економічних і династичних війн коаліцій європейських держав, та масштабних загарбницьких війн, які тривали майже чверть століття. Можна виділити основні історичні події, що в деякій мірі призвели зрештою до скликання Віденського конгресу.

Перш за все, внаслідок посилення впливу Російської імперії на Прибалтиці очільник британської дипломатії Вільям Пітт старший був вимушений вжити заходів, щоб завадити Росії закріпити свій вплив у Східній Європі. Таким чином Англія та Пруссія загрожували Російській імперії війною.

Значний вплив відіграла Велика французька революція 1789– 1799 років, внаслідок якої Франція з абсолютної монархії вперше стала республікою. Задля придушення революції було створено антифранцузьку коаліцію і відбувалась неабияка підготовка до військових дій проти Франції. Станом на 1793 рік до цієї коаліції входили Англія, Пруссія, Австрія, Голландія, Росія, Іспанія, Неаполітанське та Сардинське королівства [15].

І найвизначнішим став прихід до влади Наполеона Бонапарта, який ознаменувався початком численних наполеонівських війн в період з 1796 по 1815 роки.

Із завершенням епохи революційних і наполеонівських війн Європа постала у жахливому вигляді, адже майже не було народу, який би не постраждав від військових дій. Важливим також є те, що усі ці війни погіршили економічні, територіальні та династичні протиріччя між європейськими державами.

Таким чином, головним завданням союзних держав-переможниць стало послаблення та припинення цих протиріч. Насамперед задля врегулювання

своїх відносин із Францією 30 травня 1814 року був укладений мирний договір із урядом Людовіка XVIII. Умови договору відзначалися милосердям щодо переможеної держави, адже вони забезпечували суверенітет і територіальну цілісність Франції. Вона зберегла всю свою територію станом на 1789 рік, а також деякі надбання революційного періоду - колишні папські володіння Авіньйон і графство Венесен, проте втратила загарбані нею з 1792 року території. Держави-переможниці навіть не вимагали репарацій і в короткий строк вивели з Франції свої війська [18].

Можна відзначити причини такого поведження з Францією. З одного боку, союзниці стверджували, що воюють проти загарбника Наполеона Бонапарта і за звільнення від французького панування народів Європи, а не з ціллю захопити французькі території. Тому умови мирної угоди між державами відповідали визвольним цілям війни з боку союзниць. Проте з іншого боку, держави-переможниці усвідомлювали необхідність у самостійній і достатньо сильній Франції задля відновлення балансу сил у Європі. Кожна з союзницьких держав прагнула підвищити свій вплив у міжнародних відносинах і водночас побоювалася суперників. Тож Франції у майбутньому відводилася роль країни, якою можна скористатися задля задоволення своїх претензій [14]. Також із поразкою Наполеона зруйнувався й міжнародний порядок, нав'язаний європейським країнам у період панування Бонапарта. Тож перед країнами антифранцузької коаліції постала проблема встановити нові правила взаємовідносин.

Отже, наприкінці XVIII століття стало вкрай необхідним у нових міжнародно-політичних та політико-дипломатичних умовах визначити новий порядок. Попередня Вестфальська система міжнародних відносин, яка підтримувала рівновагу сил в Європі шляхом постійної боротьби (дипломатичної та військової) між європейськими державами, зруйнував у свій час Наполеон Бонапарт. А його «порядок», заснований на нав'язуванні монополії Франції шляхом війни, був зметений поразкою Франції в 1812-

1814 роках. Всі перелічені події та обставини постали передумовами скликання міжнародної конференції, якою і став Віденський конгрес.

1.2. Особливості проведення Віденського конгресу

31 травня 1814 року було підписано Паризький мир між Францією та країнами-учасницями шостої антифранцузької коаліції, за яким передбачалося скликання у Відні конгресу всіх європейських держав, за винятком Османської імперії, задля визначення нової системи міжнародного правопорядку. Офіційні його засідання почалися 1 листопада 1814 року й закінчилися 9 червня 1815 року.

Віденський конгрес вважається найдовшим і найчисельнішим самітом в історії міжнародної політики та світової дипломатії, адже він проходив протягом дев'яти місяців і на нього прибули глави 216 європейських держав, а також були присутні 450 дипломати. Сюди прибули майже всі європейські монархи, безліч представників знатних аристократичних родів Європи. З коронованих осіб у Відні були російський імператор Олександр I, король Пруссії Фрідріх Вільгельм II, король Данії Фредерік IV, король Вюртембергу Фрідріх I, король Баварії Максиміліан I Йосип [13]. Правителі дрібніших європейських держав становили абсолютну більшість і зосереджувалися навколо так званої «великої п'ятірки»: Росії, Англії, Австрії, Пруссії та Франції, які фактично вирішували майбутню долю Європи. Що стосується представників, то з боку Російської імперії такими виступали Олександр I, Карл Нессельроде й Андрій Розумовський (Йоганн фон Анстет брав участь у роботі спеціальних комісій). Великобританію представляли Роберт Стюарт Каслрі та Артур Велслі Веллінгтон; Австрію- Франц I і Карл Меттерніх; Пруссію- Карл Август фон Гарденберг і Вільгельм Гумбольдт; Францію– Шарль Моріс де Талейран-Перігор [18].

Місцем проведення конгресу було обрано Відень, тому що Австрія займала центральне розташування в Європі, а також через те, що саме Карл Меттерніх відіграв роль посередника. Загалом, робота Віденського

конгресу була зосереджена в тодішньому Міністерстві закордонних справ Австрії на площі Балльхаусплац, де у наш час знаходиться державна канцелярія. Органом, що найбільше впливав на його роботу була "Комісія чотирьох», яка була перетворена на «Комісію п'яти» у січні 1815, до якої входили Англія, Австрія, Російська імперія, Пруссія та Франція. Функціонувала також «Комісія восьми», до якої входили вищезазначені країни з Іспанією, Португалією та Швецією, яким було дозволено брати участь у деяких дебатах на правах переможниць. Однак з'явилися і спеціально призначені для визначених справ комітети (комітети ad hoc). Деякі з комітетів розглядали територіальні відносини: комітет у справах Німеччини, конференція з питань Німецької конфедерації, у справах Швейцарії, у справах Генуї, Тоскани тощо. Інші займалися тематичними проблемами: конференція щодо скасування работоргівлі, комісія з питань свободи річкового судноплавства, комісія з питань рангів і старшинства, статистична комісія- саме їй випала складна задача з підрахунку населення тих чи інших земель, щоб потім почати територіальний розподіл. І складанням власне рішень конгресу займалася спеціальна редакційна комісія [11].

Особливістю Віденського конгресу є те, що у ході його роботи відбулося лише два пленарних засідання: перше відбулося при відкритті дебатів 3 листопада 1814 року, а друге- заключне, при підписанні фінального акту 9 червня 1815 року. Також заслуговує уваги і сама атмосфера конгресу. Для правителів і послів щоденно влаштовувалися бали, вистави, полювання й прогулянки. Ці обставини дали привід князю Шарлю-Жозефу де Лінь назвати ці збори «танцюючим конгресом». За всі ці веселощі та розкоші сплачував імператор Франц I- за нинішніми підрахунками із австрійської казни за час функціонування конгресу було витрачено приблизно сто мільйонів євро [12].

Його проведення потребувало ретельної організаційної підготовки міста. Населення Відня у той час складало приблизно двісті п'ятдесят тисяч, але у період роботи конгресу воно збільшилося на сто тисяч осіб за рахунок

різних придворних і челяді, музикантів і акторів. Перші особи приїжджали до Відня на великих каретах, і задля запобігання заторів на околицях міста їх пересаджували в менші екіпажі. Для перевезення гостей було побудовано сотні розкішних карет і саней. Усі вони мали однаковий вигляд і таким чином Віденський двір став винахідником «Corporate identify»- єдиного стилю княжого екіпажу [8].

Однак за всім цим галасом велася складна дипломатична гра. До основних завдань Конгресу можна віднести зміну кордонів Європи на користь держав-переможниць, поновлення феодальних порядків із реставрацією правлячих династій у монархіях, що були підкорені Наполеоном, а також запобігання будь-якої можливості повернення Наполеона Бонапарта до влади.

Що стосується цілей, то спочатку проголошувалося, що Віденський конгрес скликається для визначення долі французького імператора Наполеона Бонапарта, а також для розробки і вжиття заходів для попередження подібних ситуацій у майбутньому. Проте, радник австрійського канцлера Меттерніха Фрідріх Генц, який був Генеральним секретарем Віденського конгресу, у лютому 1815 року писав: «Гучні фрази про «перебудову соціального порядку, оновлення політичної системи Європи», «Постійному мирі, заснованому на справедливому розподілі сил», і т. д. і т.п. вимовлялися з метою заспокоїти натовп і надати цим урочистим зборам деякий вид гідності і величчя, але справжньою метою Конгресу був поділ надбань переможеного між переможцями [17]. І, дійсно, всі учасники Конгресу прагнули будь-якою ціною урвати собі якомога більше, незалежно від свого вкладу в розгром Наполеона.

Слід зазначити і те, що всі делегації прибули до Відня з певними планами. Олександр I зосередив свої війська в центрі Європи і не збирався поступатися завоюваннями. У його планах було створення герцогства Варшавського під своїм заступництвом. Також, щоб не образити свого союзника Фрідріха Вільгельма III, Олександр I розраховував передати

Пруссії Саксонію. Пруссія планувала залишити за собою польські землі та приєднати Саксонію. Австрія у свою чергу прагнула повернути собі землі, відвойовані в неї Наполеоном, а також не допустити значного посилення Росії та Пруссії. Англія ж сподівалася зберегти у Європі статус-кво, не допустити посилення Російської імперії й отримати гарантії існування у Франції старого режиму. Франція навіть не розраховувала на жодні територіальні надбання та не хотіла переважання одних європейських країн над іншими [19].

У ході роботи Віденського конгресу стався ряд важливих скандальних подій. Англія, Франція та Пруссія 3 січня 1815 року уклали таємну угоду, у якій містилися зобов'язання трьох держав спільно запобігти приєднанню Саксонії до Пруссії за будь яких умов. Більш того, вони домовилися не допускати жодних перерозподілів існуючих кордонів. Майже відразу після укладення таємна угода набула гучного розголосу, що не могло не вплинути на роботу Віденського конгресу. Це сталося під час історичного періоду відомого як «сто днів» у Парижі, коли 19 березня 1815 року Наполеон із невеликою групою відданих йому солдат і офіцерів висадився у Франції і увійшов до столиці. Один із трьох примірників секретного договору був виявлений у кабінеті Людовика і терміново переправлений Олександром, який у свою чергу передав його Меттерніху [16]. Таким чином, про «таємну» змову деяких учасників Віденського конгресу стало відомо всім іншим делегаціям. Остаточна поразка Наполеона при Ватерлоо і реставрація у Парижі королівської династії Бурбонів також мали важливе значення.

Отже, Віденський конгрес - це грандіозна й видатна дипломатична подія свого часу, що супроводжувалася значущими історичними подіями та мала ряд характерних особливостей.

РОЗДІЛ 2. ВІДЕНСЬКА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

2.1. Загальні принципи Віденської системи

Віденська система міжнародних відносин є вагомим явищем після наполеонівського часу, яке створило нові підходи взаємовідносин європейських країн. Саме Віденська система кардинально трансформувала чинні на той час міжнародні засади і вперше розробила чіткі принципи, які протягом усіх періодів розвитку сучасної світової системи вважалися зразком.

Основою Віденської системи була тенденція до безконфліктності, тобто йдеться про прагнення і змогу її учасників до пошуку компромісних підходів для розв'язання світових проблем, коли провідні актори міжнародних відносин є противниками, але не ворогами. Звичайно, між європейськими країнами було багато протиріч геополітичного, релігійного та соціально-економічного характеру, однак саме встановлені принципи зумовлювали компромісність рішень на Віденському конгресі та відсутність істотних конфліктів між великими державами Європи у поствіденський період.

Система міжнародних взаємовідносин за Віденським конгресом встановлювала принцип конституційного правління як пріоритетний і найбільш виправданий для ліберальних змін у політичному устрої більшості європейських країн. Після остаточної поразки Наполеона Бонапарта стала очевидною необхідність створення нової моделі соціально-політичної лібералізації. Олександр I звернувся з пропозицією пригальмувати тенденцію відновлення абсолютистських порядків. Людовік XVIII підтримав його ініціативу і дарував своїм підданам конституцію-Хартію, у якій були закріплені громадянська рівність, базові соціальні, економічні та політичні свободи. Хартія 1815 року слугувала еталоном ліберальних конституцій багатьох європейських країн аж до середини XIX ст. Після 1815 року

конституції діяли у Великій Британії, Франції, Швеції, у Нідерландському королівстві та багатьох інших країнах. Таким чином, Європа стала більш ліберальною та розкритою у політичній сфері [16].

Не менш вагомим принципом виявився принцип балансу сил між великими країнами, елементами якого були не тільки держави, а й коаліції держав. Євrorівновага була усвідомлена всіма провідними членами Віденської системи і зумовлювала можливість пошуку компромісів щодо найважливіших геополітичних проблем європейського континенту XIX ст. Вагомим здобутком стало започаткування конференційності як переговорного процесу найвищого рівня, який став одним з найважливіших елементів міжнародних відносин нового і новітнього часу [12]. Дотримуючись принципу балансу сил, держави мали змогу змінювати своїх союзників, не порушуючи загальної структури альянсів. Продовжували своє існування анексії та контрибуції, проте вони не були напрямлені на поділ будь-якої влади. Баланс сил також дозволяв покласти кінець військовим конфліктам, оскільки чисельність військ стала обмеженою.

Наступним є принцип легітимності, який висунув Талейран ще до прибуття у Відень. Він полягав у збереженні кордонів Франції, існуючих з 1 січня 1792 року, і недопущенні територіальної експансії Пруссії та Росії. Згідно з Талейраном, жодною територією не можна розпоряджатися доти, доки законний суверен сам не відмовиться від неї, а власність, відібрана у законного суверена, повинна бути йому повернена. Існує двоїсте тлумачення цього принципу. Відповідно до історичного тлумачення, головним критерієм законності та істини є встановлений часом і звичаями порядок, згідно з правовим тлумаченням принципу легітимності пріоритетними є загальновизнані міжнародні договори [13].

Отже, у межах Віденської системи сформувалися такі принципи: конференційний пошук компромісних підходів до розв'язання світових проблем, коли провідні актори міжнародних відносин вважаються противниками, проте не ворогами; утворення світової системи безпеки,

принаймні узгодження підходів до її формування з урахуванням підтримки балансу інтересів провідних акторів; легітимність дій провідних акторів з урахуванням міжнародного права та європейських ліберальних цінностей [5].

Віденська система забезпечила достатньо тривалий період безконфліктності міжнародних відносин у складних історичних умовах завдяки встановленим на Віденському конгресі принципам.

2.2.Регулювання територіальних питань

Одним з найважливіших наслідків конгресу у Відні стала територіальна перебудова у Європі. Рішення територіальних проблем почалося на переговорах про перший Паризький мир і завершилося в цілому на Віденському конгресі, який прийняв 9 червня 1815 року Заключний (Генеральний) акт з сто двадцять однієї статті, що зафіксував нові кордони європейських держав.

1 березня 1814 року в місті Шомоні був підписаний Трактат оборонного та наступального союзу між Австрією, Англією, Пруссією та Росією. Окремі та секретні статті Шомонського трактату в загальних рисах передбачали післявоєнний територіальний устрій Європи. Що стосується Франції, то вона поверталася до тих кордонів, які мали місце станом на 1 січня 1792 року, а всі землі, що знаходилися за цими межами, виходили з-під сфери її впливу [3]. Англія зберігала здобуті під час війн Мальту та колишні французькі й голландські колонії: Цейлон, Гвіану і Капську область на півдні Африки.

Крім питання про Францію, найгострішим на конгресі було польсько-саксонське питання. У даному питанні Олександр I відразу зайняв тверду позицію: Росія повинна бути винагороджена за свою роль у розгромі Наполеона приєднанням до неї герцогства Варшавського зі столицею у Варшаві, яке Бонапарт створив у 1807 році з польських земель, що відійшли до Пруссії та Австрії в XVIII столітті за трьома поділами Польщі. Олександр розраховував приєднати до Російської імперії все герцогство за допомогою

особистої унії як Царство Польське на чолі з ним, Олександром- царем російським і польським. При цьому він обіцяв дарувати Царству Польському конституцію [8]. Проти цього виступали усі великі держави, а особливо Пруссія та Австрія, бо мова йшла про польські землі, що відійшли до цих країн за договорами XVIII століття про поділ Польщі. А Франція й Англія тому, що вони вважали, що це спричинило би порушення балансу сил у бік Росії. Врешті решт, польське питання було вирішено за допомогою компромісу: територія Герцогства Варшавського, за винятком Познані (залишилася у підпорядкуванні Пруссії), Східної Галичини (була під владою Австрії) і Кракова (був об'явлений вільним містом), приєднувалася до Росії під назвою Царство Польське із населенням в 3 млн 200 тис. осіб. Таким чином фактично відбувся четвертий розподіл Польщі. 25 травня 1815 року у Відні опублікували подаровану монархом Конституцію Царства Польського. Крім того, учасники Віденського конгресу визнали права Росії на Фінляндію та Бессарабію [6].

Компромісно було вирішено і саксонське питання. Пруссія розраховувала отримати всю територію Саксонії, проти чого виступила Австрія, яка хотіла зберегти між собою і німецьким королівством маленьку державу, що гарантувало би її безпеку. Врешті- решт, до Пруссії відійшла лише частина Саксонії, але вона додатково отримала багату на кам'яне вугілля Рейнську область і Вестфалію, частину польських земель, включаючи Познань і Торн, а також шведську Померанію та острів Рюген. Австрія ж повернула Північну Італію, а саме Венецію та Ломбардію, а також польську частину Галичини.

На Віденському конгресі складнощів зазнало врегулювання скандинавського питання. Після того як в 1813 році датські війська були розбиті шведами, Данія 14 січня 1814 року підписала Кільський договір зі Швецією, де поступалася Швеції Норвегію, але повинна була отримати шведську Померанію і острів Рюген, а також грошову компенсацію. 8 лютого 1814 р договір з Данією підписала і Росія, гарантувавши при цьому передачу

їй Померанії і Рюгена. Проте норвежці відмовилися визнати Кільський договір. В серпні 1814 року Карл Юхан примусив Норвегію заключити унію зі Швецією за умови збереження норвезької автономії в складі шведського королівства, але не збирався передавати Данії шведську Померанію, маючи намір передати її Пруссії [7]. Зрештою, був знайдений компроміс: Норвегія закріплювалася за Швецією, шведська Померанія відходила до Пруссії, а Данія отримувала від Пруссії грошову компенсацію і герцогство Лауенбург, що безпосередньо прилягало до датських володінь.

На території Німеччини був створений федеративний союз, до якого ввійшли 34 монархії і 4 вільні міста - Гамбург, Любек, Бремен, Франкфурт-на-Майні. Це влаштувало усіх великих держав: Росію, Англію і Францію- тому, що вони бажали бачити Німеччину єдиною і сильною, а Пруссію і Австрію- тому, що вони зайняли в Німецькому союзі провідні позиції.

Конгрес також закріпив політичну роздробленість Італії. У Неаполітанському королівстві було відновлено владу Бурбонів, у Римі- папи, а в Пармі, Модені й Тоскані герцогами стали члени австрійської імператорської сім'ї Габсбургів.

Вагоме значення мав конгрес і для Швейцарської конфедерації, утвореної з 19 кантонів, яка довічно отримала статус нейтралітету. У свою чергу Південні Нідерланди (Бельгія), включені в 1810 році Наполеоном до складу Франції, були приєднані до Голландії. Австрійські Габсбурги назавжди відмовилися від домагань на Бельгію. На Віденському конгресі була відновлена державна самостійність Голландії на чолі з принцом Оранським. Нова держава отримала назву Нідерландського королівства. У ньому була введена помірна конституція англійського типу, яка обмежувала владу короля і гарантувала право політичного притулку [9].

Отже, Віденський конгрес перекроїв карту Європи і закріпив нове співвідношення сил на континенті. Росія посилилась за рахунок приєднання Польщі, Пруссія- за рахунок Саксонії, Австрія- за рахунок Італії, Англія закріпила за собою колонії, відібрані у Франції, а також острів Мальту та

Іонічні острови. За підсумками конгресу сформувалася класична система пентархії (п'ятивладдя), в Європі виокремилося п'ять великих держав, сили яких були практично рівнозначні й згода між якими забезпечувала мир в Європі наступні 40 років. Це- Англія, Франція, Пруссія, Австрія, Росія. Рішення конгресу підтвердили відродження частини колишніх монархічних режимів. Таким чином конгрес задовольнив претензії провідних країн і забезпечив майже сторіччя миру, проте національні інтереси малих держав і усіх народів зовсім не враховувалися, що згодом все ж таки переросло у революції та війни.

2.3. Регулювання дипломатичних і економічних питань

Окрім територіальних питань на Віденському конгресі розглядалася низка дипломатичних і економічних проблем. До таких належали заборона работоргівлі, свобода судноплавства по європейським річкам і конвенція щодо визначення рангів дипломатичних представників.

Застарілі правила дипломатичного етикету часто були причинами багатьох зіткнень між державами, непорозуміння виникали через порядок підписання міжнародних договорів. Комісія в складі Росії, Австрії, Пруссії, Франції, Португалії, Іспанії, Англії та Швеції працювала протягом двох місяців. На Віденському конгресі 1815 року було напрацьовано ключові принципи, які згодом стали основою дипломатичної служби всього світу: положення про функції та інструментарії, повноваження послів. Ця подія стала серйозним поштовхом для поглиблення політичної та економічної співпраці в Європі [4]. Було прийнято як додаток 17 «Положення щодо дипломатичних агентів» - Віденського регламенту до Заключного акту Віденського конгресу від 19 березня 1815 року. Віденський регламент був першим багатостороннім актом міжнародного права, першим положенням щодо єдиної класифікації дипломатичних рангів. Разом з цим з питань визнання старшинства між главами дипломатичних представництв були розроблені спеціальні постанови Аахенського конгресу Священного союзу

від 21 листопада 1818 року. Був прийнятий поділ правителів на три ранги: перший становили імператори, королі (незалежно від розміру їх земельних володінь) і Папа Римський; другий- князі, великі герцоги, глави урядів США і Швейцарії; третій- герцоги. Також Віденський регламент встановлював ранги дипломатичних агентів: вищий ранг становили послы, папські легати або нунції; далі йшли посланники, міністри інтернунції та інші уповноважені при правителях; і нижчий ранг представляли повірені в справах, акредитовані при міністрах закордонних справ. Тільки послы, легати та нунції вважалися такими, що репрезентували своїх монархів чи Папу Римського.

Після розгрому наполеонівської імперії дипломатія стала основним інструментом перетворення, трансформації та інституціоналізації Європи. Саме на Віденському і подальших конгресах був даний поштовх розвитку багатосторонньої дипломатії. Потужний імпульс отримав процес удосконалення та систематизації дипломатичних служб, процес професіоналізації дипломатичної діяльності, яка саме тоді остаточно перетворилася на особливу, спеціалізовану галузь державної служби. Престиж професії дипломата піднявся на небувалу висоту. Віденський конгрес прославився як найвитонченіша битва дипломатів, в якій зішлись кращі політичні та дипломатичні уми тодішньої Європи (Меттерніх, Талейран, Олександр I, Каслрі) [8].

Віденський конгрес можна назвати передтечею наступних самітів і дипломатичних форумів. Історичні наслідки і правові норми, закріплені у Відні, продовжували удосконалюватися вже під час роботи наступних конференцій і конгресів XIX, XX і XXI століть. Наприклад, у 1961 році було прийнято Віденську конвенцію про дипломатичні зносини і додаткову конвенцію про скасування рабства, работоргівлі та інші, які спиралися саме на рішення Віденського конгресу.

Заключний акт конгресу містив і особливі статті, що стосувалися взаємовідносин між європейськими країнами. Так були встановлені правила

збору мит і судноплавства по прикордонних річках Маасу, Мозелю, Неккару, Рейну і Шельде, визначені принципи вільного судноплавства [1].

Англія виступила з ініціативою про відміну работоргівлі, заборонивши у 1807 році работоргівлю у своїх володіннях. Вона не хотіла, щоб на ній наживалися інші держави, як Іспанія, Португалія, південні штати США. Віденський конгрес прийняв декларацію про засудження работоргівлі, але кожна держава мала право самостійно визначати строки її ліквідації. Загалом декларація про припинення торгівлі афроамериканцями свідчила, що представники держав, які зібралися на конгрес, висловлюють «старанне бажання, щоб було покладено край джерелу лих, настільки довго спустошуючих Африку, зазвичай ганебному для Європи і образливому для людства» [10]. Перераховані вище статті про взаємини між європейськими країнами мали, на наш погляд, прогресивне значення як для країн, які підписали дану декларацію, так і згодом для світу в цілому.

Таким чином, на Віденському конгресі був офіційно встановлений дипломатичний етикет і дипломатичний протокол, що сприяв попередженню спірних моментів між представниками держав. Також була регламентована низка важливих питань, що стосувалися торгівлі та судноплавства.

РОЗДІЛ 3. ВІДНОСИНИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН У ПЕРІОД ВІДЕНСЬКОЇ СИСТЕМИ

3.1.«Європейський концерт»

У XVII- XVIII століттях поширеними серед абсолютистських держав Європи були розділення територій для врегулювання конфліктів і підтримки мінливого балансу сил. Звичним станом відносин між державами дійсно була війна, де кожен намагався поліпшити своє становище за рахунок інших. При цьому війни велися за допомогою дорогих найманих професійних армій, в результаті перемога часто залежала від кількості грошей в казні. Моделлю поведінки для держав в той період була не підтримка балансу сил, а нескінченна жага до панування і влади. Ситуація змінилася після Наполеонівських війн.

Віденський конгрес зіграв ключову роль у формуванні стійкої системи відносин між провідними європейськими державами. Почалася епоха «Європейського концерту»- балансу сил між ними. Історично «концертом великих держав XIX століття» прийнято називати сформовану в результаті Віденського конгресу 1815 року відносно злагожену систему багатосторонніх взаємин між великими імперськими державами тієї епохи. Під «концертом» маються на увазі погоджені дії, тому що з англійської мови термін «concert» перекладається як «згода, узгодженість, гармонія в планах і діях» [11]. Тож «європейський концерт» базувався на спільній згоді великих держав: Росії, Австрії, Пруссії, Франції, Великобританії. Будь-яке загострення відносин між ними могло призвести до руйнування міжнародної системи.

З одного боку, він розглядається як створений великими державами механізм, націлений на збереження територіальних системи (або контроль над їх змінами), недопущення домінування однієї держави і підтримку європейського світу. У таких якостях він постає в англійській, а згодом і в американській історіографії як творіння британської дипломатії. З іншого

боку, «європейський концерт» асоціюється з діяльністю, спрямованою на забезпечення внутрішнього порядку і придушення революцій. Подібне визначення пов'язує його з політикою Австрії, Пруссії і Росії [9].

Один з найвидатніших американських фахівців у області теорії міжнародних відносин Р. Джервіс має свій підхід до феномену європейського концерту». У 1982 році в авторитетному журналі «International Organization» вийшла його стаття «Режими безпеки», в якій «європейський концерт» розглядався в якості прикладу подібного режиму. Під «режимом безпеки» американський дослідник розуміє «принципи, правила і норми, які створюють умови для того, щоб держави були стримані в своїй поведінці упевненістю в тому, що інші держави будуть відповідати їм взаємністю» [10].

Для обговорення виникаючих змін в балансі сил держави періодично збиралися на міжнародні конференції: Санкт-Петербурзьку (1825 року), Паризьку (1856 року), Лондонську (1871 року), Берлінську (1878 року) та інші.

В епоху «Європейського концерту» були закладені основи гуманітарного права, тобто права війни: у 1864 році підписується Женевська конвенція про поліпшення долі хворих і поранених в діючих арміях, на Гаазьких конференції 1899 і 1907 років були прийняті конвенції про закони і звичай війни.

В рамках «Європейського концерту» відносини між державами набувають нового виміру з появою перших міжнародних організацій. Уже в 1815 році була створена Постійна комісія з судноплавства на Рейні, в другій половині XIX століття стали з'являтися і інші організації: Міжнародний телеграфний союз (1865 року), Всесвітній поштовий союз (1875 року), Міжнародний комітет по боротьбі з работорівлею (1890 року), Гаазька конференція з міжнародного права приватної власності (1893 року). За даними Союзу міжнародних асоціацій, в 1909 році налічувалося 37 урядових і 176 неурядових організацій.

Розвитку торгівельних обмінів сприяло встановлення у 1878 році золотого стандарту, який зафіксував курси основних валют в золоті, центральне місце у цій системі посідала Велика Британія [4].

Значну роль в епоху «Європейського концерту» відіграли також міграційні процеси. У другій половині XIX століття почалася масштабна хвиля міграції з Європи на Американський континент. Це позбавило Європу безробітних і малозабезпечених прошарків населення, які могли б організувати соціальні революції [13].

Загалом система «Європейського концерту» націй вважалася достатньо стабільною завдяки налагодженому регулюванню міжнародних процесів і відносин великих держав XIX століття. Вона тривала майже до останньої чверті XIX ст. Її змінили революції 1848–1849 років, початок занепаду поклала Кримська війна 1853–1856 років, а остаточно демонтувала Бісмаркова Німеччина.

Отже, епоха «Європейського концерту» ознаменувала створення нової системи міжнародного правопорядку, яка вперше задала численні міжнародно-правові та етичні норми відносин між державами, сформувала дипломатичні механізми, переговорну і договірну практику, яка становила передову (на той період) модель багатостороннього міждержавного діалогу та взаємодії [17].

3.2. Четвертий конгрес Священного союзу

Реалізація завдань Священного союзу втілювалася через систему міжнародно-правових норм, прийнятих на чотирьох дипломатичних конгресах. Перший із них проходив у німецькому місті Аахен у 1818 році, другий конгрес Священного союзу інколи розглядають як два окремі, оскільки його було розпочато у Троппау 23 жовтня 1820 року і продовжено з невеликою перервою в Лайбасі до кінця квітня 1822 року. Останнім в історії Священного союзу був Веронський конгрес (20 жовтня – 14 грудня 1822 року).

У центрі уваги учасників постала революційна ситуація в Іспанії та підготовка французького вторгнення для її придушення. Обговорювалися також події у Латинській Америці щодо національно-визвольних рухів іспанських та португальських колоній. Росія, Австрія і Пруссія погодилися розірвати дипломатичні відносини з революційним урядом в Мадриді та надати Франції моральну, а в разі потреби й матеріальну підтримку. Особливу позицію зайняла Англія. Вона виступала проти військового втручання французів в Іспанії, а також за самостійність португальських та іспанських колоній у Латинській Америці. У цілому Джордж Каннінг-міністр закордонних справ Великої Британії вважав, що його країні вигідніше використовувати рух за свободу, аніж боротися проти нього. Він не поїхав до Верони, а відправив замість себе Артура Веллінгтона, якому були надані інструкції- відхиляти від імені Англії всіяку пряму чи непряму участь у запропонованій царем воєнній езекуції і не допустити вторгнення військ Священного Союзу у межі Португалії з огляду на ті договори, які пов'язували цю країну з Великою Британією; нічого не робити для захисту конституцій 1820 і 1822 років як у Лісабоні, так і в Мадриді, але ясно показати, що якщо лондонський двір і не вважає за необхідне своє втручання для їх захисту, то він все ж таки зберігає свободу дій відносно американських колоній. До останнього схилилися також уряди Франції і навіть Пруссії. Оскільки інші держави були проти, жодних рішень з цих питань прийнято не було [15].

17 листопада 1822 року уповноважені чотирьох держав (окрім Англії) сформулювали три умови, за наявності яких союзники Франції мали намір виконати свої зобов'язання:

- 1) Випадок збройного з боку Іспанії нападу на французьку територію або офіційного акту іспанського уряду, що закликає безпосередньо до обурення підданих тієї чи іншої з держав.

2) Випадок оголошення його величності короля Іспанії позбавленим трону, або процесу, спрямованого проти його найяснішої особи, або подібної ж властивості посягання проти членів його родини.

3) Випадок формального акту іспанського уряду, що порушує законні спадкові права королівської родини [2].

Ці умови лягли в основу протоколу, що був по суті секретною угодою чотирьох держав, підписаною на засіданні 19 листопада 1822 року. Представник Англії відмовився підписати протокол за тією підставою, що цей документ може створити небезпеку для життя іспанської королівської родини. 7 квітня 1823 року французька армія перейшла Піренеї та вступила до Іспанії. Восени того ж року іспанська революція була придушена.

Що стосується проблеми работоргівлі, то на засіданні уповноважених п'яти держав 24 листопада 1822 року Артур Веллінгтон представив пам'ятну записку про работоргівлю, де було зазначено, що работоргівля продовжується навіть після прийняття декларації Віденського конгресу від 8 лютого 1815 року та видання головними морськими державами законів проти работоргівлі. Тому було необхідно прийняти нову декларацію, яка зобов'язала б морські держави ставитися до работоргівлі, як до піратства. Цю ініціативу підтримали великі держави і в результаті 28 листопада було підписано протокол п'яти держав, що підтверджував положення декларації Віденського конгресу щодо заборони торгівлі афроамериканцями і, крім того, там містилася згода Росії, Австрії, Пруссії з пропозицією Великобританії передати невирішені питання на розгляд Лондонській конференції з работоргівлі [17].

Окрім зазначеного на Веронському конгресі обговорювалися такі проблеми: про взаємовідносини з Османською імперією у грецькому питанні, виведенні військ із Дунайського князівства, свободу мореплавства у Чорному морі; про скасування митних обмежень на Рейні, введених Нідерландами, що знайшло свій вияв у нотах до уряду цієї держави [6].

Отже, у ході Веронського конгресу відбувалися розбіжності між великими європейськими державами з приводу порушених на конгресі питань. Але у підсумку представниками Росії (Нессельроде), Австрії (Меттерніх) і Пруссії (Бернсторфу) був підписаний циркуляр від 14 грудня 1822 року, у якому було підтверджено право Священного союзу на втручання у внутрішні справи будь-якої держави, де революційний рух загрожує монархічним засадам інших держав.

3.3. Східна криза 30-50-х рр. у Віденській системі

На думку більшості європейських політиків того часу найбільшою загрозою для Віденської системи стало Східне питання. Це був комплекс міжнародних конфліктів, які «вибухнули» у 30-х роках XIX століття. Вони були пов'язані з боротьбою християнських народів Османської імперії за здобуття незалежності і з суперництвом великих держав (Росії, Австрії, Англії, Франції, Німеччини та Італії) за поділ Туреччини, яка дедалі слабшала.

Почалася Східна криза з заколоту єгипетського паші Мухаммеда Алі проти турецького султана. Єгипет у складі Османської імперії користувався широкою самостійністю і навіть у часи визвольних рухів греків у 20-х роках XIX століття Мухаммед підтримував султана. Проте він вирішив скористатися послабленням його влади після закінчення цієї війни і домогтися незалежності Єгипту. Тоді армія Мухаммеда Алі впевнено вирушила до Стамбулу з наміром захопити столицю Османської імперії. Султан був у відчаї та став просити допомоги у великих країн [5].

Враховуючи становище, яке посідала Російська імперія на Сході після Адріанопольського миру, вона беззаперечно погодилася на прохання Порти. Микола I відправив Махмуду в Константинополь одного зі своїх ад'ютантів-Муравйова, якому він доручив запропонувати султанові допомогу у вигляді армії та флоту. Цей генерал також мав доручення вирушити до Александрії та напоумити єгипетського пашу.

Пруссія ухилялася від східного питання. Австрія, як і до 1830 року, боялася успіху Росії на Чорному морі та у Константинополі. Більш за все вона побоювалася революції, тому не суперечила цареві. Австрія вичікувала рішення Англії. А Франція знаходилася у важкому становищі, адже паша вже давно мав у своїй армії та адміністрації французів, а також був дуже популярним у Парижі. Якби Франція не підтримала Мухаммеда Алі, то парламент, преса і суспільство не пробачили б уряд [13].

Врешті-решт, Росія, Великобританія, Австрія та Пруссія виступили за підтримку султана. У квітні 1833 року російські війська висадились на азіатському березі Босфору, перерізавши дорогу єгипетським воякам на Стамбул. Султану були необхідні гарантії від можливого повторення намірів паші вийти з-під його контролю. Поступка у вигляді одержання останнім Сирії, Палестини і Киликії дещо вгамувала пашу.

Проте султан не відчував себе у безпеці і заключив договір із Російською імперією. Союзний договір був підписаний влітку 1833 році в містечку Ункяр-Іскелесі та створював сприятливий режим проходу через Чорноморські протоки не тільки для торгових, а й для військових кораблів Росії. То був пік впливу Росії на становище, що склалось у цьому регіоні. Цей договір шокував західні держави, адже Росія панувала на Балканах, контролювала Чорноморські проливи, проникла у східне Середземномор'я [14].

За підтримки Франції у 1839 році Мухаммед Алі, порушуючи раніше укладене перемир'я з султаном, спрямував свої війська на Стамбул. Ситуація, що виникла, поставила Європу на межу війни. Султан цього разу звернувся безпосередньо не до Росії, а до всіх європейських провідних держав. Зрештою багатосторонній документ між Росією, Великою Британією, Австрією і Османською імперією було підписано в липні 1841 року у Лондоні у вигляді конвенції про Чорноморські протоки. Ця угода цілком відповідала ліберальному принципу свободи морів, популярному у практиці міждержавних відносин того часу. Це означало режим

рівноправного співробітництва між провідними державами Європи, що відповідало загальному контексту функціонування Віденської системи [7].

Отже, у Віденській системі з'явилися певні тріщини, які порушували традиційний баланс сил у Європі. Етап східної кризи неминуче спричиняв виникнення комплексу проблем, вирішувати які в межах існуючого міжнародного порядку ставало дедалі складніше.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дозволяють сформулювати такі висновки.

Після довготривалих війн та революцій, які відбувалися на зламі XVIII– XIX століть, у світі постала необхідність встановлення нової системи міжнародного правопорядку. Рішенням шостої антифранцузької коаліції було проведення міжнародного конгресу, метою якого було врегулювання нагальні питання і перекроїти політичну карту Європи після розгрому наполеонівської Франції. Країни- переможниці прагнули відновити монархії, повалені після Великої французької революції, повернути на континент мир і спокій, але при цьому змінити кордони Європи- кожен на свою користь.

Віденський конгрес 1814-1815 років став унікальним для свого часу явищем в історії міжнародних відносин, загальноєвропейською конференцією, яка мала низку організаційних особливостей та вагомих наслідків. Він вирізнявся своєю грандіозністю і помпезністю, атмосфера, яка панувала на ньому, справила незабутнє враження на його сучасників. Переговори проходили в умовах таємного і явного суперництва, інтриг і закулісних змов. Віденський конгрес визначив нову розстановку сил у Європі, що склалася до кінця наполеонівських війн, на довгий час визначивши провідну роль Англії, Австрії, Пруссії, Франції та Росії у міжнародних відносинах.

Віденський конгрес беззаперечно мав величезне значення. Після нього склалася Віденська система міжнародних відносин і було прийнято рішення про створення Священного Союзу. Конгрес також став переломним моментом у змінненні принципів взаємовідносин між країнами. У попередні століття відносини між державами визначалися насамперед особистими відносинами між монархами, а починаючи з Віденського конгресу на перше місце починають виступати саме державні інтереси як фундаментальні фактори світової політики, представниками яких стають лідери та уряди провідних держав. В умовах Віденської системи міжнародних відносин були

сформовані такі засади, як принцип легітимності, принцип конституційного правління, принцип балансу сил провідних держав.

Рішення конгресу сформували політичну карту континенту на подальші десятиліття. Росія посилилась за рахунок приєднання Польщі, Пруссія- за рахунок Саксонії, Австрія- за рахунок Італії, Англія закріпила за собою колонії, відібрані у Франції, а також острів Мальту та Іонічні острови.

Під час Віденського конгресу між учасниками було укладено низку договорів, були прийняті численні декларації та постанови, значна частина яких увійшла до Заключного акту Віденського конгресу та додатків до нього. Так, було прийнято як додаток 17 «Положення щодо дипломатичних агентів» до Заключного акту Віденського конгресу від 19 березня 1815 року, положення якого встановили дипломатичні ранги. Були також регламентовані питання з судноплавства та работоргівлі. Історичні наслідки і правові норми, закріплені у Відні, продовжували удосконалюватися вже під час роботи наступних конференцій і конгресів XIX, XX і XXI століть. Наприклад, у 1961 році було прийнято Віденську конвенцію про дипломатичні зносини і додаткову конвенцію про скасування работоргівлі, які спиралися саме на рішення Віденського конгресу.

Великі європейські держави у межах Віденської системи ухвалили, що будуть вирішувати всі суперечності мирним шляхом, виробляючи колективні рішення. «Європейський концерт»- це багатостороння дипломатія і система колективної безпеки XIX ст. Але ця система мала й слабкі місця, одним із яких було Східне питання.

Гостра дипломатична боротьба на Віденському конгресі не вирішила всіх проблем XIX століття. Тому країни Європи і в подальшому вирішували політичні проблеми і розв'язували територіальні суперечки. І лише після 1918 року по завершенню Першої світової війни були знову переглянуті кордони європейських країн. Це дає змогу стверджувати, що у межах Віденської системи міжнародних відносин Європа пережила найбільш тривалий період світового миру за всю свою історію. Протягом 40 років не

було жодної війни за участі великих держав, а після Кримської війни 1854 року світових війн не відбувалося ще 60 років. То чому ми не можемо погодитися з тим, що Віденська система дійсно відповідає тим цілям, які на неї поклали її творці. Автор вважає, що Віденську систему можна вважати такою, яка забезпечила тривалий мир і стабільність у Європі, та може певною мірою може слугувати прикладом для розвитку сучасних міжнародних відносин.

На жаль, повністю розкрити всі аспекти Віденської системи не дозволяє обсяг даної роботи. Однак, спираючись на поставлені завдання, вдалося надати її загальну характеристику. Розглянуті в курсовій роботі положення не вичерпують всіх питань даної проблеми, що визначає необхідність її подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акт Віденського конгресу, підписаний 28 травня 1815 року з додатками.
2. Протокол держав-учасниць «Священного союзу» про інтервенцію до Іспанії, 19 листопада 1822 року.
3. Антошина Н-Т.Ю. Головний акт Віденського конгресу 1815 року як основа міжнародного правопорядку 19-початку 20 століття: монографія. Фенікс. 2011. 192 с.
4. Дерунець Н.О. Історичні аспекти міжнародно- правового регулювання торговельних представництв. Порівняльно- аналітичне право. 2017. С. 399-402.
5. Дудко І.Д. Віденська система міжнародних відносин з погляду постнаполеонівських і постбіполярних часів. Вітчизняна війна 1812 року в контексті поступу всесвітньої історії. ДУ «Ін-т всесвітньої історії НАН України» Фенікс. 2013. С. 44- 56.
6. Осташова В.О., Липій Є.А. Конгреси Священного союзу як інструменти встановлення міжнародного правопорядку. Часопис Київського університету права. 2020. С. 448- 452.
7. Хижняк І.А. Нова історія міжнародних відносин у системному форматі (1648- 1918). Київ. Видавничий дім «Персонал». 2009. С. 49.
8. Ціватий В.Г. Віденський конгрес (1814- 1815 рр.): Інституціональний вимір європейського державотворення, зовнішньої політики і дипломатії (міжнародно-правовий аспект). Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2015. Вип.22(1). С. 114- 123.
9. Holbraad C. The Concert of Europe: a study in German and British international Theory, 1815– 1914: Harlow: Longmans. 1970. P. 21.
10. Jervis R. Security Regimes: International Organization. 1982. P.357.
11. M.-P. Reym. Le congrès de Vienne, un outil diplomatique à réhabiliter?: Bulletin de l'Institut Pierre Renouvin. 2015. P.27

12. Лиман, С. (2023). ВІДЕНСЬКА СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ КАРЛОВИЧА НАДЛЕРА (1840–1894). *Сіверянський літопис*, (1), 76-84. <https://doi.org/10.58407/litopis.230108>.
13. Lentz, Th. (2015). *Le Congrès de Vienne: une refondation de l'Europe, 1814-1815.* — Paris: Perrin, DL. Barbiche, B. (2012). *Les institutions de la monarchie française à l'époque moderne. XVI-e — XVIII-e siècle.* Paris: PUF.
14. Jarrett, M. (2013). *The Congress of Vienna and its Legacy. War and Great Power Diplomacy After Napoleon.* London/New York: I.B. Tauris.
15. Black, J. (2010). *A History of Diplomacy.* London: Reaktion Books.
16. Ціватий В. Г. Теорія, історія і практика європейської дипломатії XVI–XVIII століть: моделі, інституціоналізація, міжнародно-політичні системи (геополітичний дискурс раннього Модерного часу). Гуманітарний корпус: зб. наукових праць. Том 34. Вінниця–Київ: ТОВ «ТВОРИ», 2022. С. 46–50.
17. Barbiche B. *Les institutions de la monarchie française à l'époque moderne. XVI-e – XVIII-e siècle.* Paris: Presses Universitaires de France, 2012. 369 p.
18. Duchhardt Heinz. *Der Wiener Kongress.* Verlag C. H. Beck, 2013. 128 p
19. Коппель О. А, Копійка В. В. Віденська система міжнародних відносин. <http://helen-koppel.narod.ru/04.htm>